

Examen HAVO 2023

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

tijdvak 2

donderdag 29 juni

9.00 - 12.00 uur

Vergeet niet je op te zetten!

Klik op 'Start' om te beginnen.

Start ▶

Het examen bestaat uit vier blokken met in totaal 32 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 67 punten te behalen.
Voor elke vraag staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1 Deugden en zonden in de burgercultuur

Blok 2 Hoop, geloof en liefde

Blok 3 Moed in de cultuur van het moderne

Blok 4 Hoop en rechtvaardigheid in de massacultuur

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1 Deugden en zonden in de burgercultuur

Dit blok gaat over de zeventiende-eeuwse muziekcultuur in de Nederlanden, en over de liederen van Constantijn Huygens en Gerbrand Adriaensz. Bredero.

Constantijn Huygens (1596-1687) was secretaris van drie stadhouders en schreef gedichten en muziek.

Als overtuigd calvinist dacht Huygens ook mee over kwesties die met het geloof te maken hadden, zoals het gebruik van muziek in de protestantse eredienst.

In 1641 publiceerde hij het boek *Gebruyck of ongebruyck van 't orgel in de kercken der Vereenighde Nederlanden*. Hierin pleitte hij ervoor om in de eredienst de gemeentezang te laten begeleiden door het orgel. Dit was van oorsprong een katholiek gebruik en onder invloed van de Reformatie afgeschaft.

(1p) Geef aan welke rol het orgel in de protestantse eredienst had sinds het begin van de Reformatie.

Het orgel

- A werd gebruikt als solo-instrument.
- B had geen rol in de eredienst.
- C werd gebruikt om concertwerken te spelen.

Huygens componeerde zelf een groot aantal liederen op bestaande wereldlijke en religieuze teksten. Het lied *Erravi Domine* (Ik heb gedwaald, Heer) is bijvoorbeeld geschreven op een Latijnse psalmtekst (psalm 118/119).

In geluidsfragment 1 hoor je een uitvoering van *Erravi Domine* die typerend is voor het musiceren in kleine kring, zoals dat in de zeventiende eeuw gebruikelijk was.

Voor gebruik in een protestantse eredienst was *Erravi Domine* niet geschikt, ondanks de religieuze inhoud over het besef van zonden.

(2p) Geef twee redenen waarom *Erravi Domine* destijds niet geschikt was voor gebruik in de protestantse eredienst. Laat buiten beschouwing dat het lied solo gezongen is.

Veel composities die Huygens schreef, werden in zijn tijd ook uitgegeven. Huygens was zelf bescheiden over zijn muzikale prestaties. Hierover lees je in tekst 1.

Mogelijk kan deze bescheidenheid van Huygens verklaard worden vanuit de heersende calvinistische moraal van zijn tijd.

(2p) Geef twee verklaringen vanuit de calvinistische moraal waarom Huygens bescheiden was over zijn muzikale prestaties.

Op afbeelding 1 zie je een dubbelportret van Huygens en zijn vrouw. Zij houden samen een muziekblad vast waarop een baspartij staat uitgeschreven. Je zou kunnen zeggen dat de baspartij het fundament is van de muziek, en daarmee symbool kan staan voor een harmonieus huwelijk.

Ook de vormgeving van het schilderij lijkt te verwijzen naar een harmonieus huwelijk.

(3p) Leg aan de hand van drie aspecten van de vormgeving uit waardoor het schilderij naar een harmonieus huwelijk lijkt te verwijzen.

Net als Huygens publiceerde toneelschrijver en dichter Gerbrand Adriaenszoon Bredero (1585-1618) een groot aantal liederen. Bredero schreef de muziek niet zelf: hij gebruikte voor zijn liederen bestaande en vaak bekende melodieën. In geluidsfragment 2 hoor je een deel van zijn lied *Arent Pieter Gysen*.

Melodieën raakten bekend onder een breed publiek als ze relatief makkelijk te onthouden en mee te zingen waren.

(2p) Geef aan waarom de melodie van *Arent Pieter Gysen* makkelijk te onthouden en/of mee te zingen is. Doe dit aan de hand van

- het aspect **TOONHOOGTE** en
- het aspect **VORM** in geluidsfragment 2.

Laat de tekst buiten beschouwing.

Het lied *Arent Pieter Gysen* is een soort klucht in liedformaat. In tekst 2 lees je een aantal strofen (coupletten) uit *Arent Pieter Gysen*, waarin de verteller de personages beschrijft en de situatie van het verhaal uitlegt. Voor dit lied maakte Bredero gebruik van een al bekende melodie.

Je zou kunnen stellen dat het gebruik van een bekende melodie goed aansluit bij een klucht zoals *Arent Pieter Gysen*.

(1p) Geef aan waarom het gebruik van een bekende melodie goed aansluit bij een klucht.

Bredero's liedtekst *Arent Pieter Gysen* paste binnen de heersende calvinistische moraal van de zeventiende eeuw waarin kunst werd gemaakt ter lering en vermaak.

- (2p) - Geef aan welke les geleerd kan worden uit Bredero's liedtekst *Arent Pieter Gysen*.**
- Geef daarna aan wat als gemakkelijk kan worden opgevat in Bredero's liedtekst *Arent Pieter Gysen*.
- Laat de melodie steeds buiten beschouwing.

Conflict met (de wet en) de heersende moraal is ook in onze eigen tijd een onderwerp voor artiesten, bijvoorbeeld in rapmuziek. In filmfragment 1 zie je een deel van de clip van het nummer *Sofiane* (2018) van de Nederlandstalige rapper Boef (artiestennaam van Sofiane Boussaadia, geboren in 1993). In *Sofiane* rapt Boef over zijn eigen criminele verleden.

Je zou kunnen stellen dat in sommige rapmuziek elementen zitten van het zeventiende-eeuwse idee van 'lering en vermaak'. Zo is de opvatting van lering bij *Sofiane* hetzelfde als bij *Arent Pieter Gysen*.

Ook zijn er belangrijke verschillen, want in tegenstelling tot de liedtekst *Arent Pieter Gysen*, is de liedtekst van *Sofiane* niet om te lachen. De cameravoering versterkt daarbij de betrokkenheid van de kijker bij de hoofdpersoon.

- (2p) - Geef een argument waarom de inhoud van de liedtekst van *Sofiane* niet om te lachen is.**
- **Beschrijf daarna een voorbeeld van de cameravoering in filmfragment 1 waaraan je kunt zien dat de kijker betrokken wordt bij de hoofdpersoon.**

Blok 2 Hoop, geloof en liefde

Dit blok gaat over dans aan het begin van de twintigste eeuw en over de optredens van Josephine Baker (1906-1975).

In filmfragment 1 zie je beelden uit 1926 van een feest in een dansclub. Jonge Amerikanen dansen hier de charleston, een populaire gezelschapsdans in die tijd.

In de jaren 20 in de Verenigde Staten koos de jongere generatie onder meer het dansen van de charleston om zich af te zetten tegen de morele waarden en normen die door de ouders en de samenleving werden opgelegd.

(2p) Geef twee redenen waarom de jongere generatie juist het dansen van de charleston koos om zich af te zetten tegen de bestaande normen en waarden van de oudere generatie.

Josephine Baker is een van de bekendste artiesten uit het begin van de twintigste eeuw. In filmfragment 2 zie je beelden uit de film *La Sirene des Tropiques* (De tropische zeemeermin) uit 1927, waarin Baker de charleston danst.

- (3p) - Beschrijf twee voorbeelden van verschillende aspecten van het danselement RUIMTE die je ziet in filmfragment 2.**
- **Beschrijf daarna een voorbeeld van het danselement KRACHT dat je ziet in filmfragment 2.**

Na de Eerste Wereldoorlog vertrok Baker naar Parijs, ook vanwege haar ervaringen met racisme in de Verenigde Staten. In de nachtclub Folies Bergère had zij een solo-act, waarmee ze direct beroemd werd.

Kunstenaars zoals Jean Cocteau, Ernest Hemingway en Pablo Picasso, die ook in Parijs woonden, waren gefascineerd door Baker. Picasso noemde haar ooit "de hedendaagse Nefertiti [Egyptische koningin]: lang, koffiëleurige huid, donkere ogen, paradijselijke benen en een glimlach die alle andere doet vergeten".

(2p) Geef twee redenen waarom juist avant-gardekunstenaars als Picasso gefascineerd waren door Baker.

Op afbeelding 1 zie je Baker een wandeling maken met haar huisdier, het jachtluipaard Chiquita, in Parijs in 1930. In deze periode trad ze vaak op met Chiquita, die, zoals men schreef, "haar imago perfect aanvulde".

(1p) Leg uit op welke manier het jachtluipaard Chiquita het imago van Baker "perfect aanvulde".

Afbeelding 2 toont een poster voor een voorstelling van Baker in Casino de Paris. Op de poster staat ook Chiquita afgebeeld.

Hoewel het jachtluipaard een wild roofdier is, wordt het op de poster voorgesteld als een dier met menselijke eigenschappen. Deze menselijke eigenschappen worden ook benadrukt doordat de vormgeving van Baker en het dier overeenkomsten laat zien.

- (3p) - Beschrijf twee kenmerken van de VOORSTELLING op afbeelding 2 waardoor het jachtluipaard menselijke eigenschappen lijkt te hebben.**
- **Beschrijf daarna twee overeenkomsten van het beeldende vormgevingsaspect VORM op afbeelding 2 tussen Baker en het jachtluipaard.**

Toen de nazi's in 1940 Frankrijk veroverden, vluchtte Baker uit Parijs naar het zuidwesten van Frankrijk.

De optredens van Baker werden door de nazi's beschouwd als Entartete Kunst (ontaarde kunst).

- (3p) - Geef aan wat er met de term Entartete Kunst wordt bedoeld.**
- **Beschrijf daarna twee kenmerken van Bakers optreden die de nazi's als Entartet beschouwden.**

Tijdens de Tweede Wereldoorlog groeide Baker uit tot een heldin voor de Fransen en de Amerikanen. Zij liet vluchtelingen en verzetsstrijders in haar huis onderduiken en trad op voor de Amerikaanse troepen in verschillende legerkampen in Noord-Afrika.

Er werden vaker artiesten zoals Baker ingevlogen om de moraal van de soldaten te versterken.

(2p) Geef twee manieren waarop een optreden van bekende artiesten de moraal van de soldaten kan versterken.

In 2021 is Josephine Baker als eerste zwarte vrouw bijgezet in het Panthéon, het eregraf voor beroemde Fransen, 46 jaar na haar dood. Hoewel zij geboren Amerikaanse is, wordt zij in Frankrijk gezien als nationale held.

President Emmanuel Macron noemde Baker "niemand die meer Frans is dan u [Baker]".

(1p) Geef een verklaring waarom juist in deze tijd een persoon zoals Josephine Baker wordt geëerd.

Blok 3 Moed in de cultuur van het moderne

Dit blok gaat over de schilderkunst van het surrealisme, en over het werk van Jean Michel Basquiat (1960-1988).

In de eerste decennia van de twintigste eeuw ontstonden verschillende avantgardistische kunststromingen. Een van deze kunststromingen was het surrealisme. In tekst 1 lees je wat het surrealisme inhoudt.

(2p) Geef twee redenen waarom het surrealisme destijds tot de avant-garde gerekend werd.

De surrealistische kunstenaar Salvador Dalí (1904-1989) gebruikte soms een techniek die bij het psychisch automatisme van het surrealisme paste. Bij deze techniek liet hij zijn hand in willekeurige richtingen over het papier gaan. Op afbeelding 1 zie je *Untitled*, een voorbeeld van een werk waarin hij deze techniek toepaste.

Het gebruik van psychisch automatisme kan leiden tot kunstwerken die kinderlijk worden genoemd.

(1p) Leg uit waarom het gebruik van psychisch automatisme tot kunstwerken kan leiden die kinderlijk worden genoemd.

Net als de leden van de surrealistische beweging was de Franse kunstenaar Jean Dubuffet (1901-1985) in de jaren 40 van de vorige eeuw op zoek naar artistieke vrijheid. Hij verzamelde werken van bijvoorbeeld kinderen. Zij waren niet opgeleid als kunstenaar, waardoor hun werk nog puur en onbedorven was, vond Dubuffet.

Het schilderij *L'homme à la rose* (De man met de roos) op afbeelding 2 laat zien dat Dubuffet geïnspireerd was door kindertekeningen.

- (4p) - Geef twee voorbeelden van het beeldende vormgevingsaspect VORM op afbeelding 2 waaruit blijkt dat hij geïnspireerd was door kindertekeningen, en**
- **geef twee voorbeelden van het beeldende vormgevingsaspect RUIMTE op afbeelding 2 waaruit blijkt dat hij geïnspireerd was door kindertekeningen.**

Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog emigreerden veel Europese kunstenaars naar de Verenigde Staten. Daar raakten het surrealisme en het psychisch automatisme bekend bij kunstenaars zoals de abstract-expressionist Cy Twombly (1928-2011).

Op afbeelding 3 zie je zijn werk *Apollo and the Artist* (Apollo en de kunstenaar) uit 1975. Twombly experimenteerde hier met het psychisch automatisme van de surrealisten. Er zijn verschillen en overeenkomsten te zien tussen zijn werk en dat van de surrealisten.

(2p) Geef van elk van onderstaande beschrijvingen aan of deze WEL of NIET van toepassing is op het surrealistische werk op afbeelding 1 én op Twombly's werk op afbeelding 3.

Noteer op je antwoordblad het cijfer (1, 2, 3, 4) van de beschrijving, gevolgd door 'wel' of 'niet'.

1 De lijnvoering in beide werken is organisch.	wel / niet
2 Beide werken laten bewust figuratieve elementen zien.	wel / niet
3 In beide werken is overlapping te zien.	wel / niet
4 Beide werken tonen hetzelfde materiaalgebruik.	wel / niet

Twombly woonde lange tijd in Italië en werd geïnspireerd door de mythologische verhalen van de oudheid. Hij gebruikt deze verhalen in zijn titels en nam ze als uitgangspunt. Een voorbeeld hiervan is het werk op afbeelding 3. Je ziet naast krabbels en schrijfsels ook namen zoals die van Apollo, die vermoedelijk naar de klassieke god verwijst.

Het verwijzen naar de Griekse en Romeinse cultuur sluit aan bij de tradities van de gevestigde, hoge kunst in de jaren 70.

- (2p) - Geef een reden waarom het verwijzen naar de Griekse en Romeinse cultuur aansluit bij de tradities van de hoge kunst.**
- **Geef daarna aan welke andere traditie van de gevestigde, hoge kunst het werk op afbeelding 3 voortzet.**

De Afro-Amerikaan Jean Michel Basquiat startte als graffiti-kunstenaar in de jaren 80 in New York. Op jonge leeftijd bezocht hij musea in New York en daar trof hij ook het werk van Cy Twombly. In een interview zegt Basquiat dat het werk *Apollo and the Artist* zijn favoriete werk van Twombly is.

Op afbeelding 4 zie je Basquiats werk *Per Capita* (Per hoofd) uit 1981. Aan dit werk kun je zien dat hij geïnspireerd werd door *Apollo and the artist*.

(4p) Beschrijf aan de hand van afbeelding 4, vier voorbeelden waaruit blijkt dat Basquiat geïnspireerd werd door Twombly (afbeelding 3).

De Belgisch-Amerikaanse curator Henry Geldzahler suggereert in een interview met Basquiat dat de teksten in Basquiats werk een diepere betekenis hebben: zij leggen een link tussen het intellectuele en de zogenaamde 'straat' waar Basquiat veel van zijn graffiti-werken maakte.

Basquiat zegt daarover dat hij slechts aan 'name dropping' doet, hij laat maar wat namen vallen. In dit opzicht zou je kunnen zeggen dat Basquiats werk aansluit bij de principes van de lage kunst, ondanks dat zijn werk tot de hoge kunst wordt gerekend.

(2p) Geef nog twee redenen waarom het werk van Basquiat op afbeelding 4 ook aansluit bij de principes van de lage kunst.

In 2021 verschijnt de Amerikaanse rapper en muziekproducent Jay-Z in een reclame van Tiffany & Co., een Amerikaans warenhuis dat met name dure juwelen verkoopt. In filmfragment 1 en op afbeelding 5 zie je onder andere Jay-Z gekleed als de kunstenaar Basquiat, met op de achtergrond een van Basquiats werken *Equals Pi* (Gelijk aan pi) uit 1982.

Basquiats werken worden hooggewaardeerd en behoren inmiddels tot de duurste op de kunstmarkt.

(1p) Geef een argument waarom Tiffany & Co. een werk van Basquiat in hun reclame verwerkt.

Blok 4 Hoop en rechtvaardigheid in de massacultuur

Dit blok gaat over het 'Wilde Westen' en het westerngenre, en over de videoclip *Old Town Road* van Lil Nas X.

In het begin van de twintigste eeuw ontstond in Hollywood het filmgenre western over het Wilde Westen. In filmfragment 1 zie je een gedeelte van de trailer van *How The West Was Won* (Hoe het Westen veroverd werd) uit 1962.

De film gaat over de 'verovering' van het Wilde Westen door pioniers en de zogenaamde settlers, de mensen die zich daar vestigden. In tekst 1 lees je over de western.

Het westerngenre leent zich goed voor een avonturenverhaal.

(3p) Geef aan de hand van drie kenmerken van het Wilde Westen uit filmfragment 1 en/of tekst 1 aan waarom het westerngenre zich goed leent voor een avonturenverhaal.

De film *How The West Was Won* werd vanuit drie verschillende hoeken gelijktijdig (door gekoppelde camera's) opgenomen. In de bioscoop zorgden drie projectoren voor de samensmelting van het beeld op een enorm gebogen scherm.

Dit breedbeeldsysteem was nieuw voor die tijd en paste goed bij *How The West Was Won*.

- (2p) - Geef aan de hand van filmfragment 1 aan waarom deze film goed paste bij het breedbeeldsysteem.**
- **Geef daarna aan welk effect dit breedbeeldsysteem had op de toeschouwer.**

In geluidsfragment 1 hoor je de openingstone van *How The West Was Won*. Het koor zingt het lied *The Promised Land* (Het beloofde land), een verwijzing naar de Bijbel waarin staat dat God een gebied belooft aan het uiteengedreven Joodse volk. De pioniers/settlers over wie de film gaat, waren vaak gelovigen die zich met dit Bijbelverhaal konden identificeren.

De liedtekst van *The Promised Land* verwijst naar het onderweg zijn met een gevoel van (voor)bestemming, en naar het vaste vertrouwen op een goede afloop. Ook de muzikale vormgeving verwijst naar het heroïsche karakter van het lied.

- (3p) - Geef twee voorbeelden van het muzikale vormgevingsaspect KLANKKLEUR in geluidsfragment 1 en geef per voorbeeld aan hoe dat verwijst naar het heroïsche karakter van het lied.**
- **Geef een voorbeeld van het muzikale vormgevingsaspect DYNAMIEK in geluidsfragment 1 en geef aan hoe het voorbeeld verwijst naar het heroïsche karakter van het lied.**

In westerns zoals *How The West Was Won* werd het Wilde Westen geïdealiseerd: er was een duidelijk onderscheid tussen goed en kwaad, de strijd tegen de Native Americans (indianen) werd goedgepraat en misdadig afgestraft.

Vanaf de jaren 60 keken filmmakers kritisch naar de traditionele western. Zij wilden westerns maken die realistischer zouden lijken, waarbij het Wilde Westen werd bekeken vanuit een breder perspectief. Zo werden bijvoorbeeld Native Americans sympathieker neergezet. Het ontstaan van dit nieuwe type western, ook wel anti-western genoemd, paste bij de maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren 60.

(1p) Geef aan waarom de anti-western paste bij de maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren 60.

Tegenwoordig gebruiken filmmakers de stijlkenmerken van het westerngenre om nieuwe verhalen te vertellen.

In filmfragment 2 zie je een deel van de videoclip die Lil Nas X maakte bij het nummer *Old Town Road* uit 2019. Je zou kunnen zeggen dat in de clip een eigentijdse draai wordt gegeven aan de clichés van de traditionele western.

(2p) Beschrijf twee manieren waarop in filmfragment 2 een eigentijdse draai gegeven wordt aan de clichés van de traditionele western.

De videoclip lijkt overeenkomsten te vertonen met de werkelijkheid. Lil Nas X is als Afro-Amerikaanse zanger een onbekende in de wereld van de countrymuziek en het westerngenre. Ook in de clip komt hij als cowboy terecht in een onbekende wereld, in een andere tijd (filmfragment 3).

- (3p) - Beschrijf twee voorbeelden van verschillende aspecten van het spel van de omstanders in filmfragment 3 die benadrukken dat de cowboy in deze gemeenschap een buitenstaander is.**
- **Beschrijf daarna een voorbeeld van het spel van de omstanders in filmfragment 3 waaruit blijkt dat zij proberen te communiceren met de cowboy.**

Een eerdere versie van *Old Town Road* kwam op de Amerikaanse country-hitlijst te staan, maar werd er snel weer afgehaald. Het nummer zou onvoldoende elementen van hedendaagse countrymuziek bevatten.

Als tegenreactie bracht Lil Nas X samen met de bekende countryzanger Billy Ray Cyrus een remix van het nummer uit (filmfragment 2, 3 en 4). In filmfragment 4 zie je een deel van de videoclip met Billy Ray Cyrus.

Deze samenwerking bood Billy Ray Cyrus en Lil Nas X dezelfde voordelen.

(2p) Geef twee voordelen van deze samenwerking.

Het nummer *Old Town Road* is gecomponeerd op basis van een beat, gemaakt door de Nederlandse producer Young Kio (geboortjaar 1999). Lil Nas X kocht de beat op internet, componeerde er een nummer op en maakte er een clip bij.

Old Town Road is een voorbeeld van een muzieknummer dat door de opkomst van internet op een andere manier tot stand is gekomen dan vóór die tijd.

(1p) Geef aan dat door internet muzieknummers op een andere manier tot stand kunnen komen dan voorheen.

Dit was de laatste vraag van het examen.

Klik op of als je de vragen nog eens wilt langslopen.

Klik op de knop 'stoppen' als je klaar bent.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.

Einde